

התפיסה הממלכתית של בן-גוריון

נתן ינאי

מושג הממלכתיות, כשלעצמו, הוא תמציתה של ההשקפה הציונית. משמעותו הראשונית היא גאולת העם היהודי במסגרתה של מדינה ריבונית בארץ-ישראל. הגישה הממלכתית שפיתח דוד בן-גוריון, היא נסיון להעניק מימד נוסף לחידוש הממלכתיות היהודית, לא רק כיעד נכסף אלא כמערכת-עקרונות של התנהגות פוליטית. בהקשר זה, ממלכתיות היא אידיאולוגיה של מעבר מגולה ומיישוב למדינה, ומערכת העקרונות הדרושים על-מנת לקיימה. מערכת זו ניזונה מתפיסה מרחיבה של התפקידים והאפשרויות הלגיטימיות של מדינה מודרנית; אולם לא היתה בה שלילת ההתארגנות הוולונטרית, שהיא אבן-היסוד לקיומו של משטר דמוקרטי. יותר משהממלכתיות ביקשה להצר באורח מודע ומכוון את צעדיהם של ארגונים וולונטריים, היא ראתה עצמה נדרשת להגן על ריבונותה של המדינה מפני כירסומה הכלתי-לגיטימי על-ידי ארגונים חלקיים מעין אלה. ההתנגשות המוקדמת בין הגישה הממלכתית ובין הגישה התנועתית נולדה על רקע צורכי ההגדרה המחודשת של סמכויות ותפקידי הרשות השלטונית במעבר מקהיליה מצליחה וחסרת-ריבונות למדינה ריבונית חסרת מסורת ממלכתית. הוויכוח ההיסטורי ניטש על סמכותם וגורלם של מוסדות יישוביים (ובמקרה חשוב אחד גם על תפקיד אישי — הרמ"א), יותר מכפי שהוא התפתח לעימות שלם בין שתי תפיסות חלופיות ומוגדרות היטב של המדינה, למרות שהיה מעוגן בתפיסות אפשריות מעין אלה.

בן-גוריון היה הצד היוזם שבמחלוקת, מפני שביקש לשנות הסדרים קיימים ולהרחק ממסורות יישוביות; הוא התעלם מציפיות מגובשות, שבעליהן נאבקו על מעמדן הלגיטימי והמשכיותן. בן-גוריון היה גם הצד המקדם והמוליך בפיתוח תפיסה כוללת של המדינה ובנסיון עקשני ליישמה,¹ אפילו במחיר של משבר ותוך הסתכנות בהעדפת פתרון למשברי הסמכות והתיפקוד על פתרון למשברי האחדות במערכת הפוליטית המתחדשת של המדינה הצעירה.²

משברים אלו חידשו את חיוניותם של משקיע-עוינות ביישוב והעמיקו את חשדנותם של יריבים פוליטיים מושבעים מן העבר. אולם פתרוןם העקרוני יצר בסופו של הדבר בסיס מוסכם לקיומה של מסגרת האחדות הלאומית במדינה ריבונית. ואמנם ככל שחלף הזמן, הפכה דרך התנהגותו ההחלטית והסמכותית של בן-גוריון במשברים אלה, ולא התפיסה המוצהרת והעקרונית שפעל בשמה, למושא העיקרי של ביקורת, אפילו בקרב ממשיכי המסורת הפוליטית של יריביו מן העבר.

1 על אופי מנהיגותו והגותו של בן-גוריון ראה: א' אביחי, דוד בן-גוריון: מעצב המדינה, ירושלים 1974; ש' אבנרי, 'בן-גוריון: החזון והעוצמה', הרעיון הציוני לגוניו, תל-אביב 1980, עמ' 227-246; י' קולת, 'בן-גוריון: הדמות הגדולה', מולד, 22 (1971), עמ' 340-351.

2 על רצפים אפשריים לפתרון המשברים הדרושים להשלמת מרכיביה של המדינה המודרנית, ראה: D.A. Rustow, *A World of Nations*, Washington 1967, p. 195

בן-גוריון בשדה-בוקר (דצמבר 1954)

התפיסה הממלכתית מהווה אפוא מרכיב מרכזי והכרחי במורשת ההיסטורית והאידיאולוגית של בן-גוריון. היא ניזונה מאמונתו והשקפתו הציונית, מתפיסתו הביקורתית של ההיסטוריה היהודית בארץ-ישראל ובגלות, מן ההסתייגות מדרך התפתחותה של המערכת הפוליטית היישובית, מתפיסת המדינה המודרנית והעקרונות הדרושים לקיומה ותיפקודה הנאות, ואפשר שגם מן המסורת הסוציאליסטית המהפכנית.

הבעיה ההיסטורית: העדר כושר ממלכתי

ההיסטוריה היהודית, על פי הבחנתו של בן-גוריון, נושאת מסר כפול: יכולת נדירה של הישרדות והעדר הכושר לקיום ממלכתי. הבעיה הממלכתית של עם ישראל איננה רק תולדה של הגלות, שכן היא נחשפת כבר בעת ישיבתו של העם בארץ; הבעיה אך החריפה בתקופת פיזורו של העם בגולה. במכתב לאוסישקין מיום 11 בנובמבר 1936 מצטט בן-גוריון את הערתו הביקורתית והספקנית של איש אנגלי, המגדירה את העם היהודי כעם בעל כושר נבואי אך חסר כושר ממלכתי. באכזבה ובמרירות לא-מעטה כותב בן-גוריון: 'חושש אני שהאנגלי שלי צדק; אנו עם נבואי ולא עם ממלכתי'. במכתב חשוב זה בן-גוריון מבקש להבליט את כשלונותיו הממלכתיים של עם ישראל בארצו ולהזהיר מפני היסוד ההרסני הפנימי הטבוע בו:

בימי הבית הראשון לא כבשנו את הארץ כולה, ורק שנים מעטות עמדנו למעשה ברשות עצמנו, כי התפלגנו תמיד ורבנו איש עם אחיו, והעמים מסכיב אכלו אותנו בכל פה. מקודם נפל ישראל, אחר כך בא תורו של יהודה, ורק מעטים שבו עד עזרא ונחמיה. גם אז שכנו רק לחלק קטן של הארץ ולא עמדנו ברשות עצמנו אלא תקופה קצרה בסוף ימי החשמונאים כי מיד פרץ הריב הפנימי והצד החלש הזמין את רומא שמיהרה לעזרתנו,

השתלטה על הארץ והחריבה את כולנו. בעוד חרב החורבן תלויה מעל ירושלים — עמדו הקנאים ושחטו איש את אחיו וירושלים נהפכה לחרבות. לגיונות רומא לא היו מחריבים את הארץ אילו היהודים לא היו מכשירים את הקרקע לכך. בשעת הסכנה הגדולה בחולדותינו — לפני חורבן הבית השני — לא ידעו היהודים להתאחד, לא הרגישו בסכנות החיצוניות, ולא גילו כשרון ממלכתי ופוליטי למנוע את הקטסטרופה שאפשר היה למנוע אילו היה אז כשרון כזה בעם היהודי. אפילו החכמים המעטים רואי הנולד — או האחד והמיוחד ביניהם — הבינו רק להציל את יבנה וחכמיה. 'יבנה וחכמיה' הוא דבר חשוב, אבל אין זאת מדינה יהודית. וכלום באנו הנה, אנשי בל"ו, בני העליה השנייה, העליה החדשה — להקים בארץ את 'יבנה וחכמיה'? ותחת חסותו של המופתי? אנו רוצים לבנות מדינה. ולא נקים מדינה בלי מחשבה פוליטית וכלי כשרון פוליטי וכלי תכונה פוליטית. מליצה, חזון ורגש בלבד אינם מספיקים לבנין מדינה. הם מספיקים ליצח ישראל' — לקיום בגולה, להחזקת ישיבה, אוניברסיטה ומשרד רבנות — אבל לא לבנין מדינה.

שום סכנה חיצונית, אפילו האימה ביותר, איננה מפחידה אותי, אבל מחרידה אותי הסכנה הפנימית — סכנת עיוורוננו הפוליטי. קלות הראש שבה אנו מתייחסים לסכנות האורבות לנו, הנאיביות שבה אנו פותרים שאלות מסובכות... חוסר הכשרון להבין את השני ולהעריך את קשייו, וחוסר כשרוננו לפעול יחד כחטיבה אחת שבה כופף יחיד את רצונו לרצון הרוכ ומבטל דעתו מפני דעת הרבים. כך עשינו תמיד במשברים קשים בחולדותינו. אמנם לא נשמדנו מעל פני האדמה כעמים אחרים, אבל לא החזקנו את עצמאותנו במולדת, לא הצלנו את מדינתנו. הפעם שומה עלינו לא לקיים מדינה אלא להקים אותה; זוהי מלאכה פוליטית הרבה יותר קשה, ואינני רואה שיודעים אנו את המלאכה הזאת.³

במכתב זה ובמקומות אחרים רואה בן-גוריון בחורבן הבית כשלון ממלכתי, שניתן היה למנוע על-ידי ליכוד פנימי וכשרון מדיני; כלומר, לדעת להתאחד אל מול הסכנה, לפתח כשרון ויכולת לפעולה מדינית ולבחור בגישה מדינית נועזת, אך מציאותית. כברירה ההיסטורית שבין דרכם של בר-כוכבא ור' יוחנן בן-זכאי, לבו של בן-גוריון נתון לדרכה של אישות שלישית, ר' עקיבא, אותו הוא מתאר כ'אישיות הגדולה ביותר שקמה כיהדות לאחר החורבן'.⁴ ר' עקיבא מייצג את החיבור הרצוי, בעיניו, בין מעלותיו ומטרותיו הרוחניות של ר' יוחנן בן-זכאי ובין מעלותיו ומטרותיו הממלכתיות של בר-כוכבא. בן-גוריון רצה במדינאי החותר לחידוש קוממיות ישראל, ולא להקמת 'יבנה' בלבד; מדינאי הניחן בכשרון ושיקול-דעת פוליטי, אשר מבקש להיות שותף למאורו ומעלותיו של איש הרוח בישראל. רק לאחר כשלון מרד בר-כוכבא, טוען בן-גוריון, נעשה העם היהודי ל'עם הספר'. החלל הגדול שנוצר עם אבדן העצמאות, הריסת המולדת ושלמות החיים של עם העומד ברשות עצמו, ניסו למלא בפרושים ופרושי פרושים

3 ארכיון בן-גוריון, מדרשת שדה-בוקר. מכתב זה נכתב ביום בואה של הוועדה המלכותית הבריטית לארץ-ישראל. בן-גוריון טוען במכתב זה, שאין התנועה הציונית פועלת כדי לקיים את ידידותה של בריטניה. 'עם שיש לו איזה חוש ממלכתי היה מתאמץ בכל יכולתו להגביר את הידידות ואת העזר של העם הזה. מה עושים אנתנו? בעקשנות יחידה כמינה ובכשרון יוצא מן הכלל אנו עושים הכל למען השניא את עצמנו על העם הזה.'

4 ד' בן-גוריון, נצח ישראל, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 126 [להלן: בן-גוריון, נצח ישראל].

בן-גוריון נוטע ארז
ביער-ירושלים
(1958)

לתנ"ך. הספר שנולד על רקע היסטורי של עצמאות ומולדת וסביבה בין לאומית מסוימת — העם שוב לא היה מסוגל לראותו ולהבינו ככנתנינו המקורית.⁵

בעוד שהשיבה בארץ חשפה את קיומה של בעיית הכושר הממלכתי של העם היהודי, הרי שפיזור הממושך בגולה הוסיף מימד חדש לבעיה זו. העבר הגלותי הנחיל לעם היהודי הסדרים והרגלים, 'העומדים בסתירה לחיי מדינה'. 'הכאנו איתנו מן הגולה הרגלי התפוררות, אנרכיה, חוסר אחריות ממלכתית, חוסר ליכוד לאומי, חוסר הבחנה בין טפל ועיקר, בין ארעי וקבוע'.⁶ העם היהודי המחדש את קוממיותו צריך אפוא להתמודד עם שתי מסורות מכבידות: מסורת ממלכתית בעייתית שגובשה בעת העתיקה, ומסורת אנטי-ממלכתית שגובשה בעת ישיבתנו בגלות.

היישוב העברי בארץ ישראל, ובמיוחד התנועה החלוצית, השיג אמנם באורח חייו הישגים מופלאים בהתנתקות מן המסורת הגלותית המגבילה; אולם דרך התארגנותו הפוליטית של היישוב איפשרה את המשכיותם של יסודות גלותיים הרסניים: פיצול, פילוג ואי-השלמה עם סמכות לאומית. מכיוון שכך, המפתח לשיקום מלא של הכושר הממלכתי מצוי היה בעיניו בתחום הרפורמה הפוליטית; והסיכוי לייסוד מסורת ממלכתית מחודשת טמון בכוח ההסתגלות המתחדש של העם היהודי:

הסתגלנו לחיות בתנאי גולה, פיזור ותלות ולעמוד בפני קשיים איומים מאות ואלפי שנים... ואין כל יסוד להניח שלא נוכל להסתגל לצרכי העצמאות של עצמנו, ולא נצליח לטפח בתוכנו את החושים, הסדרים וההרגלים הדרושים למען קוממיותנו הלאומית ולמען ביצוע שליחותינו ההיסטורית — מתוך רצוננו החופשי, ומתוך ראייה בהירה של גורלנו ויעודנו... אולם, חבלי 'ההסתגלות' לעצמאות אינם קלים. אין מוחקים הרגלי

5 שם, שם.

6 ד' בן-גוריון, חזון ודרך, ג, תל-אביב 1952, עמ' 159 [להלן: בן-גוריון, חזון ודרך].

גלות ממושכת אך ורק על ידי שינוי מקום — מעבר מארץ נכר לארץ מולדת, ועל ידי שינוי מעמד — מתלות לעצמאות.⁷

ניתוח הבעיה הממלכתית ההיסטורית של העם היהודי מוליך גם לזיהוי האסטרטגיה הכוללת של בן-גוריון להתמודדות עמה. העדרה של מסורת ממלכתית וקיומה של יכולת הסתגלות למציאות משתנה חייבו מעבר מהפכני ככל האפשר מן המציאות היישובית והגלותית אל המציאות החדשה של מדינה ריבונית. בן-גוריון שאף ליצור בהקדם מציאות בעלת אילוצים ממלכתיים-דמוקרטיים, אשר תאיץ את תהליך ההתנתקות מן המסורת האנטי-ממלכתית המאיימת של העבר, תאפשר לעם היהודי להסתגל בהצלחה לאתגר שבקוממיות ותעניק לו סיכוי מחדש לעצב מסורת ממלכתית יעילה ובת-קיימא.

אי-אפשר להבין את הייחוד בגישה הממלכתית של בן-גוריון ואת ריחוקה מן הגישה האַטְּוִיסְטִית, הרואה במדינה ובשלטון תכלית הכול, מבלי לעמוד על תפיסתו של בן-גוריון את לקחי ההיסטוריה היהודית הרחוקים והקרובים; כשם שבלעדיהם קשה להעריך נכונה את עמדתו במשברי המעבר מיישוב למדינה ואת גיבושם של עקרונות תפיסתו הממלכתית, הנדונים בהמשך המאמר.

שמירה על ריבונותה של המדינה וכיבוד סמכותם של מוסדותיה

המבחן הממלכתי של קבלת סמכות ומרות קדם, מבחינת תפיסתו של בן-גוריון, להקמת המדינה, בשל מחויבותו לרעיון המדינה ומפני שראה ביישוב קהיליית מעבר בדרך למדינה; קהיליה החייבת לחנך עצמה לחיים ממלכתיים כחלק מתהליך המעבר ההכרחי מיישוב למדינה. תופעת הפרישה מהמוסדות הלאומיים ואי-קבלת מרותם בנושא הבטחון היתה לכן האיום הגדול ביותר בעיניו על ממלכתיותו של היישוב העברי בארץ-ישראל. בן-גוריון סירב להתפשר עם הפרישה ולהעניק לה לגיטימיות שלמה. הוא התנגד ב-1947 לאישור ההסכם האופרטיבי עם האצ"ל, תבע את פירוקו המוחלט ואת שילובו במסגרת ארגון ה'הגנה'.⁸ בן-גוריון אף לא נרתע מהפעלת שלטונות המנדט הבריטי (במסגרת ה'סזון') במאבק נגד האצ"ל, שסירב לקבל את מרות המוסדות הלאומיים חסרי הריבונות.⁹ במסגרת מוסדות אלו נוצרה חפיפה בין תביעת המשמעת הלאומית ובין קבלת סמכותם של בן-גוריון וברית המפלגות שעמדה מאחוריו. אין בעובדה היסטורית זו כדי לכטל את תקפותו של עקרון המרות, אלא אך להצביע על התועלת שהיתה בו לבן-גוריון ולמפלגתו במשך תקופה ארוכה, ועל הקושי שהיה לארגון-מחתרת — אשר ביקש להציב חלופה שלמה לשלטונה ומדיניותה של מפא"י במסגרתה של קהיליה חסרת-ריבונות — לנהוג על-פיו.

בתהליכי המעבר מיישוב למדינה הושגה מידה מרשימה ויעילה של הסכמה ושיתוף-פעולה בין המפלגות המיוצגות במוסדות הלאומיים, ובין וכן אלה שמחוצה להן, הן לגבי הסדרי המעבר והן

7 שם, ה, 1955, עמ' 135-136.

8 על ההסכם האופרטיבי, ראה: א' ברנר, אלטלנה, תל-אביב 1978, עמ' 24-31; ד' ניב, במערכות הארגון הצבאי הלאומי, ג, תל-אביב 1967, עמ' 112-116.

9 ראה: י' שביט, עונת הציד: הסזון, תל-אביב 1976, עמ' 91-100; י' עילם, ההגנה: הדרך הציונית אל הכוח, תל-אביב 1979, עמ' 188-190.

לגבי אופיים, סמכותם והרכבם של מוסדות המעבר השלטוניים (מועצת העם ומינהלת העם), שהפכו למוסדותיה הזמניים של מדינת ישראל (הממשלה הזמנית ומועצת המדינה הזמנית). הסכמה זו לא מנעה את היווצרותו של עימות אלים בפרשת 'אלטלנה' בין הממשלה הזמנית ובין מפקדיו של האצ"ל לשעבר; זאת חרף הנתונים המבטיחים לחיסול הפרשה ללא משבר, לאחר השגת הסכם על פירוק מרצון של אצ"ל ולח"י והשתלבותם בצה"ל.¹⁰ משבר זה, שאיים על אחדותה של מדינת ישראל בינקותה, התפתח על רקע התנגשות בין שתי גישות שונות כלפי מוסדותיה של הממשלה הזמנית. בן-גוריון ביקש להצהיר על מלוא סמכויותיה של הממשלה הזמנית הריבונית ולהתנתק באורח מופגן והחלטי מדפוסי ההסכמיות של המוסדות הלאומיים. לעומת זאת, מפקדי האצ"ל לשעבר, ובראשם מנחם בגין, ביקשו להמשיך ולקיים דפוסי אלה כהליך השתלבותם במערכת הפוליטית, מתוך מודעות לאופיים הזמני וההתחלתי של מוסדות המדינה הזמנית. האישים והמפלגות שביקשו לתווך בין הצדדים ולמנוע 'מלחמת-אחים', התמקדו בנסיון לענות על שאלת המחלוקת (איך לחלק את הנשק), ולא בשאלת הסמכות של הממשלה הזמנית. הם ביקשו לראות בפרשת 'אלטלנה' נושא-מחלוקת אחרון של תקופת היישוב, ולא נושא-מחלוקת ראשון על סמכותם של מוסדותיה של המדינה הריבונית.

גישתו הממלכתית של בן-גוריון באה לידי ביטוי מחודד בפרשה זו, הן בדחייתה של פשרה ('סמכות המדינה היא העיקר במשא ומתן') והן בהפעלת הצבא נגד אנשי אצ"ל שסירבו להישמע להוראות הממשלה הזמנית בחוף כפר-ויתקין והניפו את נס המרד נגדה בחוף תל-אביב. בן-גוריון היה שלם עם הפעלת הכוח בעימות זה, לפניו ואחריו. במכתב לישראל גלילי הוא כותב: 'פרשת ההסכמים עברה ללא שוב. אם יש כוח — יש להשתמש בו בלי היסוסים ומיד'.¹¹ לאחר הפגזת 'אלטלנה' והעלאתה באש אמר למועצת המדינה הזמנית: 'מה שנעשה לאוניית הנשק היה ישע גדול'.¹² עבור בן-גוריון, פרשת 'אלטלנה' לא היתה בגדר של מחלוקת על חלוקת נשק או כל שאלה

10 ראה: ברנר, לעיל, הערה 8; ש' נקדימון, אלטלנה, ירושלים 1978; י' ינאי, משברים פוליטיים בישראל: תקופת בן-גוריון, ירושלים 1982, עמ' 25-38.
11 המכתב מיום 21 ביוני 1948, ברנר (לעיל, הערה 8), עמ' 157.
12 ג' ריבלין וא' אורן (עורכים), דוד בן-גוריון, יומן המלחמה תש"ח-תש"ט, עמ' 546 [להלן: בן-גוריון, יומן המלחמה].

'אלטלנה' עולה באש
(יוני 1948)

נלווית אחרת. עבורו היא היתה בבחינת איום מבפנים על ריבונותה וסמכותה של המדינה הצעירה; מעין שיחזור של האיום ההיסטורי שבמלחמת-אחים, לא רק מפני שלא הושגה אחדות על בסיס של הסכמה, אלא בעיקר מפני שלא קמה אחדות על בסיס של הכרה בסמכות שלטונית לאומית. מבחנו של העקרון הראשון בגישתו הממלכתית של בן-גוריון הוא אפוא בקבלת דין הכרעת הרוב במוסדותיה המוסמכים של המדינה. מותר ואפשר לפלג מפלגה, ובן-גוריון עשה זאת ב-1965, כאשר סירב לקבל הכרעת רוב במוסדותיה של מפא"י לגבי שאלה שהוגדרה על-ידיו כמוסרית ומצפונית;¹³ מותר ואפשר למחות נגד החלטות ממשלה וכנסת, והוא עשה זאת ביחס למסקנות 'ועדת השבעה' ב-1960-1961;¹⁴ אבל אין לנסות ולבטל החלטות אלו בכוח. מכאן, עמדתו הנחרצת בפרשת 'אלטלנה' ובמחלוקת בפרשת השילומים מגרמניה ב-1951-1952, אשר יכולה היתה גם היא להתפתח לעימות אלים בין הממשלה החוקית ובין תנועת-מרי מאורגנת (ולולא עמדתה הנחרצת של הממשלה הזמנית בפרשת 'אלטלנה' ופירוקו השלם של האצ"ל, ייתכן שהיתה מתפתחת לכך). תפיסתו הממלכתית של בן-גוריון באה לידי ביטוי מחודד גם בהתייחסותו לשאלה אחרת בעלת משמעות תחוקתית ופוליטית חשובה — היחס שבין התנועה הציונית ובין מדינת ישראל לאחר הקמתה. בן-גוריון ביקש למנוע כל אי-בהירות בעניין זה, ולהבליט את ריבונותה ועצמאותה של המדינה, גם לעומת התנועה הציונית. הוא הציע להעניק לסוכנות היהודית, כנציגת העם היהודי, זכויות ממלכתיות במדינת ישראל 'לשם הגשמת הציונות — בהן הזכות ליישב ולארגן עליה לארץ ישראל', אך לא לחלק עמה את ריבונותה של המדינה. עמדה עקרונית זו של בן-גוריון הופיעה בצמידות לביקורת החריפה שפיתח לגבי דרך תפקודה של ההסתדרות הציונית,¹⁵ כשם שעמדתו בנושא סמכותה הכלתית-מתפשרת של הממשלה הזמנית הופיעה בצמידות לביקורת שפיתח לגבי אופיו של המישטר הפוליטי היישובי.

קביעת גבולות בין מדינה ובין מפלגה

המדינה שייכת לכולם, ואף מפלגה או תנועה אינה יכולה לתבוע חזקה על מוסדותיה או חלק מהם, ודאי שלא להתנות בכך את הזיקה המחייבת אליהם ואת קבלת המשמעת הלאומית. יותר מזה, צריך לקבוע גבול מרסן למעורבותה של המפלגה והתנועה בתחומי פעולתה של המדינה. המפלגה צריכה לשאוף להנהיג את המדינה, אולם אסור שייווצר קשר שיוכי או פּרָטִיקוֹלִיטִי בינה ובין הצבא ושירות המדינה.

בשמו של עקרון זה פעל בן-גוריון בעוצמה רבה נגד המשכיותם של הסדרים יישוביים-תנועתיים לאחר הקמת המדינה. בתחום הבטחון הוא סירב להשלים עם המשך קיומו של תפקיד הרמ"א (ראש המפקדה הארצית של ה'הגנה'), שהיה בעיניו חריג ומיותר במסגרתה של מדינה ריבונית, בה אין צורך בתפקיד-כיניים בין שר הבטחון, נושא האחריות על צה"ל מטעם הממשלה,

13 על פילוג מפא"י והקמת רפ"י ב-1965 ראה: נ' ינאי, קרע בצמרת, תל-אביב 1969.

14 ראה: ד' בן-גוריון, דברים כהויתם, תל-אביב 1965, עמ' 84-163.

15 בישיבה משותפת של הממשלה עם הנהלת הסוכנות ב-21 בדצמבר 1948, כתב בן-גוריון בפתק ליצחק גרינבוים: 'הציוניסטים אינם יודעים ואינם מוכשרים להדריך את היהודים, להיפך: הם עומדים כמכשול בין המדינה ובין היהודים'. יומן המלחמה, עמ' 892. ראה גם: בן-גוריון, חזון ודרך, ג, עמ' 186-187.

ובין הרמטכ"ל, מפקדו של הצבא; והוא פעל לפירוק המטה הארצי של חטיבת הפלמ"ח, שביקש למסד את קיומו ודרך תפקודו במסגרת צה"ל.¹⁶ בשתי שאלות אלו, כמו בפרשת 'אלטלנה', מתחדדת התפיסה הממלכתית של בן-גוריון. היא תרמה אמנם לכיצור שלטונה של מפא"י ולדה-לגיטימציה של מוקדי האופוזיציה המרכזיים בימין ובשמאל בראשית תקופת המדינה, אולם היא הציבה גם את המסד לעיצובה של תפיסה ממלכתית עקרונית שעם הזמן נהיתה מקובלת כמעט על הכול, בדבר קו התיחום הלגיטימי שבין צבא ומדינה ובין תנועה ומפלגה.

בפרשת פירוק מטה הפלמ"ח התקבלה בסופו של דבר העמדה הממלכתית, כי אין מקום לקיומו של 'צבא מפלגתי וסיעתי' (כהגדרת בן-גוריון את הפלמ"ח),¹⁷ או אפילו קיומה של חטיבה צבאית 'בהדרגה הרעיונית של הסתדרות העובדים' (כעמדתם הרשמית של מפ"ם ומפקדי הפלמ"ח שהשתייכו אליה);¹⁸ וכי אין תנועת העבודה יכולה לקיים יחידה נאמנה לה במסגרת צה"ל כדי להבטיח את הדמוקרטיה מפני סכנת 'הפשיזם היהודי', שהיא ייחסה לאצ"ל ולמסגרת המפלגתית 'תנועת החרות' שהקימו מפקדיו לשעבר. שאלת פירוק מטה הפלמ"ח הוכרעה במטכ"ל ובממשלה, אולם גם הוועד הפועל של הסתדרות העובדים קיבל, כתמיכת הרוב של מפא"י, את עמדת בן-גוריון, כי ערעורה של מפ"ם נגד ההחלטה לפרק את מטה הפלמ"ח (אשר דרש מחברי הסתדרות בצבא ובממשלה לעכב את ביצוע הפקודה) איננו נתון להכרעתו ובתחום סמכותו. הוועד הפועל הביע גם את תמיכתו בעמדת בן-גוריון, ש'צבא ההגנה לישראל צריך להיכנות כצבא אחיד, עממי העומד תחת מרותה הבלתי מפוצלת והבלתי מפולגת של האומה ומוסדותיה תוך שמירה על מיטב הערכים של הציונות החלוצית'.¹⁹

בן-גוריון ביקש להעניק לצה"ל מיבנה אחיד, הירארכי ורציונלי, ולהפכו לצבא מקצועי, לא על בסיס הדגם שפותח ב'הגנה' ובחטיבות הפלמ"ח. אולם גם הוא סטה מן הדגם של צבא מקצועי גרידא, לפחות בשני עניינים: מילוי תפקידים אזרחיים ואימוצה של אידיאולוגיה ציונית-חלוצית, שהיתה בתקופת היישוב לאידיאולוגיה לאומית. בהציגו בפני הכנסת את חוק שירות בטחון, בספטמבר 1949, אמר בן-גוריון, כי הוא נועד להנחיל לצבא 'שתי תכונות יסוד הדרושות לבטחוננו: כושר צבאי וכושר חלוצי'. הנסיון להקנות 'כושר חלוצי' באמצעות הכשרה חקלאית והתיישבותית, במסגרת הנח"ל, העניק המשכיות לדפוס חשוב אחד שהתפתח בפלמ"ח, גם במסגרת של צבא ממלכתי ובתוקף של חוק.

שני משכרי המעבר לצה"ל — פרשת 'אלטלנה' ופירוק מטה הפלמ"ח — התרחשו בהקשרים היסטוריים, שקשה היה לנתקם מסבך של שאלות ואינטרסים מפלגתיים, תנועתיים ואישיים,

16 ראה: ג' גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח, ירושלים ותל-אביב 1986; אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, תל-אביב 1984; ינאי (לעיל, הערה 10), עמ' 38-62.

17 על טיעונו של בן-גוריון בוויכוח על פירוק מטה הפלמ"ח ראה: ד' בן-גוריון, בהילחם ישראל, תל-אביב תש"י, עמ' 241-251. על עמדת מפקדי הפלמ"ח ראה: ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב תשט"ז, עמ' 971-1015. ראה גם: 'בירור עם מפקדי פלמ"ח', ד' בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 270-275 [להלן: בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת].

18 בעת הדיון בוועד הפועל של הסתדרות, בעירעורה של מפ"ם על ההחלטה לפרק את הפלמ"ח, שנערך ב-14-15 באוקטובר 1948, הציע יצחק בן-אהרון, שהוועד הפועל 'יבחר בוועדה לבירור דרכי ביצורו של הפלמ"ח והבטחת שיתוף הסתדרותי בהדרכתו'. בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 277.

19 שם, עמ' 280.

הדורשים דיון מיוחד; אולם במהלכם נוסחו וחוודרו על-ידי בן-גוריון עקרונות מרכזיים בתפיסתו הממלכתית, המתייחסים לשאלת מרותה של המדינה והגדרת מערכת היחסים או קו התיחום הלגיטימי שבין מדינה וצבא ובין תנועה ומפלגה. נקבעה האחריות הממלכתית הבלעדית על צה"ל כצבא אחיד, ובוטלה מערכת היחסים השייכותית, שהיתה נהוגה בתקופת היישוב בתחום זה, שהינו מפתח לעצם קיומה של ריבונות.

הממשלה הזמנית, בהנהגת בן-גוריון ומפא"י, אימצה פתרונות קיצוניים בפרשות אלה, אשר מצד אחד הגבירו את משקעי העוינות בין מחנות הימין והשמאל ובתוך מחנה השמאל, ופיתחו מימד של דה-לגיטימציה פוליטית כבר בראשיתה של מדינת ישראל; אולם מצד שני הם מנעו אפשרות מיסודם של מחנות מפלגתיים-תנועתיים בתוך צה"ל, אשר עלולה היתה להביא להתנגשות אלימה חסרת-תקדים בין תנועת העבודה ובין מחנה הימין הרביזיוניסטי, אשר מצא ביטוי פוליטי מחדש ב'תנועת החרות' כבר בראשית שנות החמישים, על רקע המחלוקת בשאלת השילומים מגרמניה. עם זאת, פתרון משברי המעבר לצה"ל ומניעת מיסודם של ארגונים צבאיים-יישוביים לשעבר במסגרת צה"ל, לא מנעו את הופעתן של מתיחויות מסוג אחר ואת הגדרתן של שאלות חדשות ביחס לפעילות מפלגתית חיצונית בתוך צה"ל (חוגים מפלגתיים של אנשי-צבא), השפעת שיקולים מפלגתיים על מינויים צבאיים, ותפקיד הפיקוד הצבאי בתהליך קבלת החלטות כממשלה. בהתאם לתפיסתו הממלכתית של בן-גוריון, לא רק הצבא אלא גם שירות המדינה צריך להיות מנוחק ממפלגות. בן-גוריון כלל כבר בהסכם הקואליציוני הראשון סעיף בדבר קבלת פיקודי מדינה על יסוד בחינות הנערכות על ידי ועדה בלתי תלויה. משמעותו של סעיף זה הורחבה מאוחר יותר במסגרת חוק 'שירות המדינה' (1959), אם כי הגשמתו נותרה בעייתית ובלתי-שלמה מבחינת רוחו של החוק. מצד אחד הפכו עובדי המדינה עצמם, גם אלה שהגיעו למעמד זה בעזרת מפלגות, לתומכים החשובים של החוק, כרצונם להבטיח לעצמם מסלולי-קידום אוטונומיים, המוגנים ממעורבות חיצונית; מצד שני מצאו השרים ושליחי המפלגות דרכים לגיטימיות לכיצוע מינויים מפלגתיים במסגרת תביעות החוק ובאישור נציבות שירות המדינה.

כמשא-ומתן הקואליציוני הראשון נוצרה התנגשות בין מערכת הציפיות או האוריינטציה הקואליציונית הישובית המרחיבה ובין האוריינטציה הקואליציונית המצמצמת, אשר אותה ביקש בן-גוריון לעצב. ההבחנה בין שתיהן התייחסה לשלושה עניינים: רמת ההסכם או ההסכמות הדרושה בשלטון, הרמה הלגיטימית של חלוקת תגמולים קואליציוניים ורמת המחויבות והמשמעת הקואליציונית.

באורח טבעי ביקשו בן-גוריון ומפלגתו, שזכו לראשונה במעמד של רוב בממשלה, לצמצם את התביעות של המפלגות הקואליציוניות מן השלטון ולהרחיב את ההגבלות הקולקטיביות המוטלות עליהן בתוקף השתתפותן בממשלה; ואילו המפלגות הקואליציוניות האחרות, שהיו מיוצגות בממשלה הזמנית והיו מועמדות להשתתפות בממשלה הקואליציונית הראשונה, ביקשו להמשיך במסורת היישובית, הן בשל התביעות הייחודיות של כל אחת מהן והן בשל חששן משלטון רוב של מפא"י בממשלה. במשא-ומתן הקואליציוני הראשון עם מפא"י תבעה מפ"ם הקמתה של ועדה משותפת לשתי המפלגות ליד משרד הכטחון וייצוג בפקידות של משרדים ממשלתיים, מחוץ לאחריות של שריה בממשלה. 'הציונים הכלליים' תבעו באותו משא-ומתן ייצוג בממשלה הקואליציונית מעבר למשקלם באספה המכוננת, על בסיס הטענה כי הם מייצגים סקטורים חשובים

במשק ובחברה (תעשיינים, איכרים, סוחרים ובעלי מקצועות חופשיים).²⁰ תביעות אלו ביטאו את האוריינטאציה הקואליציונית המרחיבה, אשר ביקשה לעשות שימוש פוליטי מירבי במצב שאין בו מפלגת-רוב בכנסת. בן-גוריון ביקש, לעומת זאת, ליצור מסורת קואליציונית חדשה וריכוזית, גם מבלי שתהיה בידו חלופה לממשלת קואליציה. פיצולה של הכנסת הראשונה ועמדת הציר של מפא"י בתוכה העניקו לבן-גוריון את האפשרות לעשות זאת, אם כי במחיר של משברים קואליציוניים תכופים והעמקת המתיחות הבין-מפלגתית המצטברת (שפגעה בו מאוחר יותר בפרשת לבון). שתי המסורות הקואליציוניות – היישובית המרחיבה והממלכתית המצמצמת – המשיכו להתנגש זו כזו גם לאחר פרישת בן-גוריון, אולם בלעדיו לא נעשה שוב נסיון להגדיר התנגשות זו כמונחים עקרוניים ובאורח שלם.

על המדינה להעניק שירותי-יסוד לכל אזרחיה ולהפקיעם מתחום ההתמודדות הבין-מפלגתית

העקרון הממלכתי השלישי ממשיך ומשלים את העקרון השני. כאמור, בן-גוריון ביקש לקבוע גבול בין מוסדות ממלכתיים ובין ארגונים תנועתיים; אך הוא גם ביקש לדאוג לכך, שמוסדות המעניקים שירות חיוני ימצאו בתחום הממלכתי. יישומו של עקרון זה, כקודמו, הצריך ביטולו של מצב שהתקיים ביישוב ויצר מחלוקת, אשר התחברה למחלוקת בנושא פירוק מטה הפלמ"ח. סוגייה מרכזית במחלוקת החדשה התייחסה לשאלת המשכו של מישטר הזרמים בחינוך וכינונה של מערכת-חינוך ממלכתי. מישטר הזרמים בחינוך ייצג עבור בן-גוריון את היפוכה של הממלכתיות, בכך שהוא נועד להנציח או אפילו לנטוע פילוג פוליטי ורוחני באמצעות אינדוקטרינאציה וחינוך. מבחינה לאומית, מישטר הזרמים איים על האפשרות ליצור עם אחד מעולים בני גלויות שונות; ומבחינה תנועתית, הוא איים למנוע מתנועתו, תנועת העבודה, את האפשרות להשפיע על עיצובה של זהות תרבותית ולאומית משותפת עבור כל ילדי ישראל.²¹ לכן הממלכתיות לא עמדה, בעיניו, מבחינת תוכנה, מול תנועתיות בחינוך. הוויכוח בינו ובין חסידי זרם העובדים במפלגתו ובתנועת העבודה, התייחס יותר לכלים וסמלים מאשר לערכים ותכנים. ממלכתיות בחינוך לא חייבה, מבחינתו, נייטרליות רוחנית וחינוכית, אלא אחדות ואחידות על בסיס זיקה לערכי עם ישראל וערכי העבודה, תוך ויתור על כלים נפרדים ופולגניים וסמלי-הזדהות מפלגתיים ותנועתיים.

המוסד השני ששינה את דרך התארגנותו במסגרת המהפכה המוסדית הממלכתית, היה לשכת העבודה. שירות התעסוקה הממלכתי אמור היה לנתק את הקשר שבין מפלגה, הסתדרות ותעסוקה. למעשה, הוא קם על בסיס הסדר פוליטי, שהיה מונח ביסוד הפעלת לשכות העבודה, ועל יסוד הסכם חדש בין הממשלה, הסתדרויות העובדים וארגוני המעסיקים. דרך הפעלתו של שירות התעסוקה מנעה מהפך מידי ומכאיב, מבחינת כוח-האדם ועמדות השליטה בלשכות העבודה;

20 ראה דיווחו של בן-גוריון על התביעות במשא-ומתן הקואליציוני הראשון, בן-גוריון, מדינת ישראל המחדשת, עמ' 362-369.

21 ראה בן-גוריון, חזון ודרך, ד, עמ' 284-287. וראה מאמרו של ש' רשף, בן-גוריון והחינוך העברי והממלכתי, קתדרה, 43 (ניסן תשמ"ז), עמ' 91-114.

אולם דרך ארגונו ועקרונות הפעלתו תרמו כסופו של דבר ליצירת מוסד ממלכתי, בנייהו של משרד ממשלתי ובפיקוחה של מועצה ציבורית.

המוסד השלישי שאמור היה להיכלל במהפכה הממלכתית, היה קופת-חולים. בן-גוריון רצה בביטוח בריאות ממלכתי, אולם החשש של ראשי מפא"י והסתדרות מניתוק הקשר המחייב שבין קופת-חולים ובין ההסתדרות השפיע עליו שלא לפתח את יוזמתו בנושא זה. ביטול קיומה של קופת-חולים הוצג על-ידי ראשי הארגון במפלגתו כאיום על עצם ההשתייכות להסתדרות העובדים, כסיס כותה של מפא"י; ובן-גוריון נכנע למעשה לשיקול זה (אם כי מאוחר יותר, כשהקים את רפ"י, נכלל במצעה סעיף בדבר ביטוח בריאות ממלכתי).

על המדינה לעשות שימוש בעוצמה הגנוזה בה כדי לקדם יעדים לאומיים משותפים

בן-גוריון נפעם מן העוצמה הגנוזה במדינת ישראל כמדינה ריבונית ומן האפשרויות החדשות שהיא הציעה. מדינה שלא היתה בבחינת גוף זר ומתנכר, אלא משאת-נפש של דורות של חולמים וגולת הכותרת בתהליך ההגשמה הציונית. בתור שכזו היא לא נראתה בעיניו כמנוגדת ליוזמות החלוציות ולמאמצים הוולונטריים שהביאו להקמתה, אלא אמורה היתה להעניק מימד ומיקצב ממלכתי לכל אלה. המתיחות שנוצרה בינו ובין התנועות הקיבוציות היתה מעוגנת בעיקרה בתחושת הנסיגה של תנועות אלה לאחר קום המדינה, מול נסיקתה של האחרונה. בן-גוריון ייצג את האמון בעוצמתה של המדינה ואת הנכונות להשתמש בה. אך בעיני התנועות החלוציות הוא ייצג את ההתעלמות המכוונת ממאבקן לשמור על בכורתן האידיאולוגית והחינוכית במציאות של מדינה. ואמנם בן-גוריון אימץ גישה 'לא-אורתודוקסית' לנושא החלוציות. הוא הרחיב את משמעותו של מושג זה מעבר להשקפה הקיבוצית המסורתית, וניתק אותו מן הזהות המוחלטת עם הארגונים החלוציים בחברה היישובית. מכיוון שכך, הוא הצטייר כנושא מְסָר חלופי, ממלכתי, אף שביקש לחנך לדרך-חיים חלוצית ולהתיישבות חקלאית. גישתו החדשה של בן-גוריון לנושא החלוצי באה לידי ביטוי אישי ודרמאטי בשני אירועים סמוכים: הליכתו לשדה-בוקר בשלהי 1953 ופנייתו לתלמידי בתי-הספר התיכוניים בעצרת ממלכתית בשיח-מוניס (ביוני 1954).

כאשר החליט בן-גוריון, מסיבות שונות, ליטול פסק-זמן מן המנהיגות הפוליטית והצטרף ליישוב חלוצי, בגיל מבוגר למדי,²² הוא לא עשה זאת באמצעות התנועה הקיבוצית המאורגנת, אלא מחוצה לה. הוא הצטרף ליישוב קיבוצי חדש ועצמאי בנגב, שדה-בוקר, שהוקם ביוזמת יחידים מחוץ למסגרת התנועתית הקיבוצית הקיימת; כאילו ביקש לומר, שאת החלוציות האמיתית ניתן למצוא, או אפילו צריך לחפש, במסילות חדשות ואחרות.

בן-גוריון נהג בדרך דומה כאשר החליט לפנות לנוער ולהציג בפניו את הברירה המחנכת: קריירה או שליחות.²³ ואמנם בנאום זה חלק שבחים לתנועות הנוער החלוציות, אך תקף אותן על שהן מפוצלות; ובעצם פנייתו לנוער במסגרת עצרת ממלכתית של בתי-הספר התיכוניים הצביע על

22 ראה מכתב ליחברים בשדה-בוקר מיום 28 במאי 1953 (מדב"ג). על הליכתו לשדה-בוקר ראה: מ' בר-זוהר, בן-גוריון, תל-אביב 1977, עמ' 1017-999.

23 הרצאה בכנס תלמידי שנוער בשיח מוניס, תל-אביב, ב-10 ביוני 1954, בן-גוריון, חזון ודרך, ה, עמ' 206-214.

הקריה, יד' בסיון תשי"ג
28.5.53

לחברים בכרה בוקר -

חברים יקרים -

בפתונים קראתי שבימים אלה מלאה שנה לקיום
משטכם. זה אופייני מאוד - שבהיותי אחכם לפני שבוע לא העירוכם
כלל על "יובל" זה, ובלי קשר עם היובל אני שולח לכם כלים מעטות
אלה. כספר ארבעים ועשר סגורות הרי בארץ ואיתי כמה ממעלים הלוציים,
ואני יודע כרוק בזכותם ובזכות המפעלים ההלוציים שקדמו לבואי לארץ
עתינו לכם החיל אכר ענינו. ראיות עצמות לפולחן מחודשה. וחטלון
לי אם אומר לא ראיתי כימי מפעל חלוצי ככה-בארץ, ולפני היות
המדינה גם אי-עפ"ר לראות דבר כזה, באשר היה מן הנמוע.

לא קנאתי פעולם באיש או בקבוצ אנשים, לא ברכוש
ובחוצר וכסגולות טיט לאנשים, אם גם יש סגולות לאנשים רבים
מחברי האני כרכין ראשי בפניהם. אולם בביקורי אצלכם היה קשה לי
להכא בלבי מעין רגש של קנאה? למה לא זכיתי להשתתף במעשה מעין
זה?

מכיון שבטוח אני, כי אין אדם נקוקים לכבחים
ולעידודים - אני רוצה להגיד מה אני חושב על מפעלכם, כלומר
עליכם. אבל לא יכולתי להימנע לכתוב לכם מלים מעטות אלה.

היו ברוכים וחצליחו.

ש ל כ מ

ד. בן-גוריון

מכתב בן-גוריון
לאנשי שדה-בוקר (1954)

מגבלותיהן וסגירותן של תנועות הנוער. בן-גוריון הציע בנאום זה את חזון ההתיישבות החלוצית ואת יישוב הגבולות, אולם לא כיוון את שומעיו למסגרות חלוציות קיימות. הוא הכליל את המסר החלוצי ושם את הדגש בהתנדבות והתגייסות אישית, הפורצת מסגרות היסטוריות ותנועתיות. ייתכן, שהוא ציפה כי תקום תנועה חלוצית חדשה ורחבה, 'ממלכתית' לפי הגדרתו, בעקבות נאום זה והליכתו לשדה-בוקר, אולם לא פעל באורח ישיר להקמתה.

למרות הניכור שנוצר בין בן-גוריון ובין התנועות הקיבוציות, הצטמצם הוויכוח הישיר שביניהם ולא היו בו מוקדי-מחלוקת מגובשים וקונקרטיים. בן-גוריון ניסה להעניק לצבא אידיאולוגיה ומחויבות חלוצית במסגרת חוק שירות בטחון, והקים את הנח"ל ששמר על קיומם של הגרעינים של תנועות הנוער החלוציות - עתודת התנועות הקיבוציות. הוא ייסד את הגדנ"ע ונרתע מהקמת תנועת-נוער ממלכתית, אם אמנם שקל ברצינות את הקמתה. הוא יזם את הקמתה של תנועה חלוצית חדשה, שח"ל (שירות חלוצי לישראל), באמצעות מפלגתו ולא באמצעות המדינה, אלא שהיא לא הצליחה להתפתח, או אפילו להתקיים זמן רב. השבר הגדול של התנועה הקיבוצית התרחש, בעיניו, בתחום קליטת העלייה. העולים סירבו להצטרף לקיבוצים. והאחרונים סירבו לשנות את צורת חייהם בנסיון להקל את קליטתם של הראשונים. בתנאים אלה הפך מושב העובדים לצורת התיישבות חקלאית מרכזית של העולים החדשים. בן-גוריון לא גילה הבנה מרובה לקשייו האובייקטיביים של

מימין: אימוני גרני"ע (1948). משמאל: יומה הראשון של היאחזות עין-עדיאן (יטבתה), 30 באוקטובר 1951

הקיבוץ והביע לא אחת ובחריפות רבה את אכזבתו מכשלונם של הקיבוצים בקליטת עלייה.²⁴ המבחן החלוצי של בן-גוריון היה בראש וראשונה מבחן ההיענות לצורכי ההתיישבות, הפיתוח וקליטת העלייה, ולא מבחן הגשמתה של אוטופיה חברתית שלמה. זו היתה עמדתו לגבי הוויכוח ההיסטורי בין הקיבוץ ובין המושב בשנות העשרים,²⁵ וזו נשארה גם עמדתו לגבי מבחן של צורות ההתיישבות בתקופת המדינה.

בן-גוריון היה קצור-רוח לגבי הפער שנוצר בין הקצב החלוצי הקיים ובין הקצב הממלכתי האפשרי.²⁶ לפי השקפתו, אם יש צורך להעניק לנוער חינוך חלוצי-חקלאי, אין להגביל זאת רק לחלק ממנו, אלא לעשות זאת במסגרת ממלכתית (נח"ל, כאמצעות חוק שירות הבטחון). בן-גוריון הכיר במגבלות כוחה של המדינה, וודאי עמד על כך ככל שחלף הזמן מאז הקמתה; אולם הוא לא היה שותף לעמדה מתגוננת כלפי המדינה היהודית, שהיתה מעוגנת, לפי הערכתו, 'בדרך שבה נעשו הדברים בתקופת הישוב', ובעמדתם של גופים חלוציים-תנועתיים כמערכת היישובית. הגישה הממלכתית לא נתפסה על ידו כסותרת את הגישה החלוצית, כשם שלא תפס את ההגדרה החלוצית כמושגים המצומצמים של ההגדרה היישובית-תנועתיית. את שני החלקים של עמדתו העקרונית כעניין זה ניתן למצוא בשתי המובאות הבאות מדבריו:

עם הקמת המדינה יש רבים הסבורים שעכשיו — כשיש בידנו כלי אדיר-פעלים ורב

24 בן-גוריון, חזון ודרך, ג, עמ' 35-40.

25 ראה, למשל, דבריו בוועידה השלישית של אחדות העבודה: 'הבעיה האחת הגדולה השלטת כמחשבתנו ובעבודתנו היא כיבוש הארץ ובנינה בכוח עליה רחבה. כל השאר אינו אלא פרפראות ומליצות.' שפירא, אחדות העבודה ההיסטורית, תל-אביב 1975, עמ' 61.

26 העדפת הקצב הממלכתי החקבלה על דעת ראשי מפלגתו, אולם היא עוררה גם תגובות של ביקורת. ראה: נ' רוטנשטריך, 'על רמת חיינו הציבוריים', מולד, 87 (1955), עמ' 403-408.

היאחזות נח"ל ג'
בעין-גדי (1953)

יכולת זה — אין לנו עוד צורך במאמצים החלוציים שהושקעו בקבוצה ובמושב, בשתי הצורות העיקריות של ההתיישבות העובדת החלוצית. מעכשיו תעשה הכל המדינה, בכוח מנגנונה, חוקיה, תקציבה, פקודותיה, שלטונה. ואכן גדול ונכבד הכלי הזה — מאין כמוהו. לא ישור אליו, לא ההסתדרות הציונית ולא הסתדרות העובדים; שני הכלים הגדולים אשר מהם בא לנו כמעט כל המעשה שנעשה בארץ במשך חמישים השנים האחרונות מחוץ למה שעשו היוזמה וההון הפרטי — ולא מעט עשו גם הם. יכולתה ואפשרויותיה של המדינה עולות על יכולתם ואפשרויותיהם של כל המכשירים והכלים הציבוריים אשר היו לנו עד היום הזה. מה שעשתה המדינה בזמן קצר בשטח הקרקע, לא עשו חובבי ציון, הקרן הקיימת, הברון, פיק"א וההון הפרטי במשך שבעים שנה. צבא ההגנה לישראל גאל בזמן קצר פי עשרה ויותר מהשטח שנגאל לפניו במשך שלושה דורות. גם בשטח העליה עשתה המדינה בשנה אחת, יותר מאשר עשינו קודם לכן בעשר שנים או גם בחמש עשרה שנה. אולם אין טעות מזיקה ומסוכנת מההנחה, שעם הקמת המדינה עברה שעתה של החלוציות. ההפך הוא הנכון. רק בתוך המדינה יש שכר וסיכוי רב למפעל החלוצי. יש דברים שיעשו בכוח המדינה ובכוחה בלבד: פתיחת שערי הארץ לרווחה לכל יהודי הרוצה לחזור למולדתו, מתן חינוך יסודי לכל ילד וילדה בישראל, שרותי בריאות וכדומה. אולם גם העליה והחינוך והקליטה לא יעשו בלי התאזרות חלוצית ובלי צורות חיים חלוציות.²⁷

אנחנו זקוקים עכשיו לתנועה חלוצית מחדשת ומרובת תנופה אשר תעמוד לרשות יעודי המדינה בקיבוץ גלויות, הגברת הביטחון, הפרחת השממה בנגב, צורכי יעור ההרים והחולות, יישוב מבואות ירושלים ואזורי הספר, בנין אילת והערבה, כיבוש הים והאוויר, הנחלת הלשון, ידיעת הארץ וערכי התנועה לעליה העשוקה, כל חינוך ומורשה יהודית ואנושית. החלוציות במסגרת המדינה — תסכון רק בתנופה חדשה, מותאמת לצרכים

שנתחדשו וגדלו ולקצב שהוחש. רק חלוציות המוכנה לשרת כאמונה את המדינה ככל משימותיה המהפכניות — במסגרתן החדשה — תהייה מעכשיו ראויה לשמה.²⁸

הביקורת על גישתו הממלכתית של בן-גוריון לסיפוק שירותי-יסוד באה מן השמאל הציוני. אולם ניתן לטעון, כי דווקא גישתו של בן-גוריון ניזונה מן המסורת הסוציאליסטית, שתבעה מן המדינה להיענות לצורכיהם הבסיסיים של אזרחיה באורח שוויוני ואחיד. אפשר גם לטעון, כי עמדת הביקורת החלוצית של השמאל היתה מעוגנת בתפיסותיו הרחבות של הסוציאליזם האוטופי, אף-על-פי שבעליה היו מזוהים אותה עם הסוציאליזם המרכסיסטי; בעוד שתפיסתו הממלכתית של בן-גוריון היתה קרובה יותר לתפיסה המרכסיסטית של המדינה, אף שעמדתו האידיאולוגית-החברתית היתה מזוהה עם הסוציאליזם הדמוקרטי, הקרוב יותר לסוציאליזם האוטופי.

מוסדות המדינה חייבים לפעול במסגרת החוק ועל-פי רוח החוק

שלטון החוק הוא תמצית הווייתו של המדינה. החוק מייצג את עקרונות האחדות, האחידות והסמכות, שנעדרו מן המערכת הפוליטית חסרת הריבונות של היישוב והתנועה הציונית. בפרשת 'אלטלנה' עמד למבחן, לפי הגדרת בן-גוריון, עקרון סמכותה של הממשלה החוקית; בפרשת מטה הפלמ"ח — עקרון האחידות, האחדות והמשמעת הצבאית; בשאלת החינוך הממלכתי ושירות התעסוקה — האחידות, האחידות ותחולת החוק הממלכתי. אולם רק בפרשת לבון התחדדו אצל בן-גוריון שאלות של הליכי חקירה ומשפט והפרדת רשויות, והוא עסק בהן באותם להט ופסקנות שבהם עסק בשאלות הקודמות.

מבלי לדון בפרטיה של פרשת לבון — הפרשיה הבטחונית-משפטית והפרשה הפוליטית²⁹ — ניתן לזהות בנקל את התפיסה השלטונית-משפטית שפיתח בן-גוריון בפרשה זאת. בן-גוריון עמד על כך, שממשלה לא תעסוק בחקירה בנושא אישי-משפטי ולא תהפוך עצמה או ועדה מבין חבריה למוסד מעין-שיפוטי.

בן-גוריון הובס כמאבקים המפלגתיים והציבוריים סביב פרשת לבון בשנים 1964-1965. אולם ככל שחלף הזמן, גברה ההבנה ואפשר שגם התמיכה בעמדתו העקרונית של בן-גוריון בפרשה זו (להבדיל מתביעתו לחידוש החקירה של 'עסק הביש'); מאוחר יותר היא הוליכה לחקיקת חוק ועדת החקירה (תשכ"ט) ולשימוש התכופ שנעשה בו (ועדת אגרנט וועדת כהן).

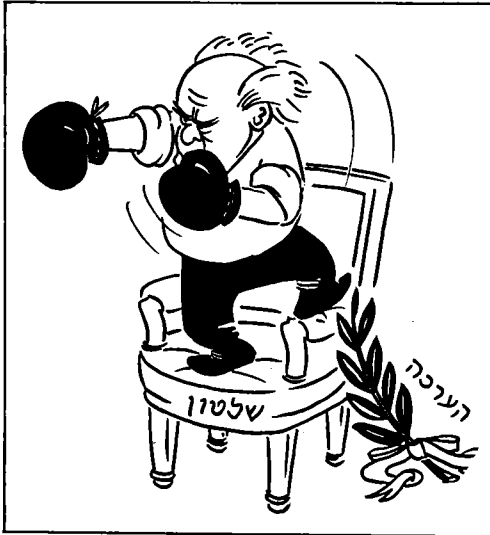
קביעת שיטת בחירות שתצמצם את הפילוג ותמנע סחטנות פוליטית

הקמתה של מדינת ישראל יצרה את האפשרות להתנתק מן המסורת הפוליטית היישובית. בן-גוריון שאף לצמצם את ממדי הפיצול הפוליטי ואת מידת ההזדקקות להסכמים קואליציוניים, כהתניה

28 בן-גוריון, חזון ודרך, ג, עמ' 35.

29 על פרשת לבון, החורגת מתחום מאמר זה, ראה: י' אולשן, דין ודברים, ירושלים 1978, עמ' 262-299; י' אריאלי, הקנוניה, תל-אביב תשכ"ו; ח' אשד, מי נתן את ההוראה, תל-אביב 1979; ד' בן-גוריון, דברים כהויותם, תל-אביב 1965; א' הראל, אנטומיה של בגידה, תל-אביב-ירושלים 1980; א' חסון וד' הורוביץ, הפרשה, תל-אביב 1961; ש' נצר, רשימות מפנקסי, תל-אביב 1980; מ' שרת, יומן אישי, ב-ג, תל-אביב 1978; ינאי, לעיל, הערה 13; הנ"ל (לעיל, הערה 10), עמ' 101-184.

'מה הוא רוצה בעצם?
קריקטורה של דוש, בקשר לספיחי 'הפרשה' (1960)

לעצם אפשרות קיומו של שלטון וכהרחבה בלתי-לגיטימית של ההסכם הפוליטי ותגמוליו. בהעדר ריבונות, המערכת הפוליטית היישובית עודדה את שניהם. סמכות המוסדות הלאומיים הושחתה בהכרח על הבטחת ייצוג, השתתפות באחריות לשלטון, הקצאת תגמולים ורמה גבוהה של הסכמיות בדרך תפקודם של מוסדות אלה. שיטת הבחירות היחסיות, המבטיחה ייצוג מדויק ככל האפשר ופתוחה לפיצול, הלמה מבחינה זאת את צורכי התפקוד של המערכת היישובית. ואמנם לא רק ההסתדרות הציונית (כמסגרת הפדרציות הארציות) וכנסת ישראל בחרו בשיטה היחסית, אלא גם הסתדרות העובדים מיסדה אותה כשיטת-קבע בתוכה כבר בוועידתה השנייה, למרות היותה ארגון סקטוריאלי בלבד. שיטה זו הפכה, לכן, הן מכוחה של מסורת והן בשל צורכי התפקוד של המערכת. לשיטה מייצגת של המערכת הפוליטית היישובית על כל מרכיביה. היא שיקפה את הציפיות של המשתתפים במערכת הפוליטית, למרות הביקורת החלקית שנמתחה עליה בקרב ארגוני הימין ומפלגותיו. לאחר הקמת המדינה הפך בן-גוריון להיות מבקרה הראשי של שיטת הבחירות היחסיות.³⁰ מסעו לשינוי השיטה מיקד את תשומת הלב הציבורית לביקורתו הכוללת על אופיה המפוצל של המערכת המפלגתית. עמדה ביקורתית זו קנתה לה בהדרגה מקום מרכזי במסר הפוליטי או הממלכתי של בן-גוריון, במיוחד לאחר שוך הפולמוס המחודד סביב משברי המעבר לצה"ל. הדגם שהלם, בעיני בן-גוריון, את צרכיה הממלכתיים של מדינת ישראל היה של דמוקרטיה תחרותית, עם שתי מפלגות יריבות במרכזה — מפלגת רוב בשלטון ומפלגת אופוזיציה בכנסת. דגם זה לא היה אפשרי לכונן באמצעות שיטת הבחירות היחסיות, והוא קיווה להגשימו באמצעות שיטת הבחירות האזוריות. שיטה זו מאלצת כוחות פוליטיים להתלכד לפני הבחירות ומעניקה סיכוי של ממש לזכות בהן לשתי מפלגות גדולות בלבד. לעומתה, השיטה היחסית מבטיחה ייצוג גם למפלגות קטנות, בהתאם לכוחן היחסי. בתנאי שעברו את אחוז החסימה, ומחייבת הקמתה של ממשלת קואליציה התלויה בתמיכתן של מפלגות אלה.

30 ראה: ד' בן-גוריון, מערכת סיני, תל-אביב 1959, עמ' 181-192; הנ"ל, חזון ודרך, ה, עמ' 139.

התפיסה הממלכתית של בן-גוריון

הבחירות לכנסת השלישית.³¹ הצעה זו הפכה כמשך הזמן לנושא עיקרי של מתיחות בינו ומפלגתו ובין מרבית הסיעות האחרות בכנסת, להוציא את 'הציונים הכלליים', שתמכו בעצם השינוי והציעו שיטת בחירות מעורבת, שלא התקבלה על דעת בן-גוריון. סיעות אלו עשו יד אחת, בשלהי הכנסת השלישית, לא רק כדי לדחות את ההצעות הנפרדות של מפא"י (לשיטת הבחירות האזוריות) ו'הציונים הכלליים' (לשיטת בחירות מעורבת), אלא גם כדי להעניק לשיטת הבחירות היחסיות הקיימת הגנה של רוב מיוחד ('רוב של חברי הכנסת') מפני שינויה, במהלך בלתי-אופייני לתהליך החקיקה בישראל.³²

בן-גוריון לא הצליח להביא לשינוי שיטת הבחירות לכנסת וספק אם הצליח להתגבר בתקופת מנהיגותו על ספקנותם ואדישותם של מנהיגי מפלגתו ועסקניה, שחששו מן התוצאות הבלתי-ידועות של השינוי.³³ עם זאת אפשר לטעון, כי הוא הצליח לחנך גם בנושא זה את הציבור ואת רובן של המפלגות להכיר בצורך שבשינוי כלשהו של שיטת הבחירות.³⁴

חתימה לזיהוי האינטרס הכללי והעדפתו על-פני אינטרסים חלקיים

האינטרס הכללי מתבטא, על-פי בן-גוריון, קודם כל במערכת של עקרונות והסדרים, המאפשרת את עצם קיומה המשותף של המדינה. בין אלה ניתן למנות את צמצום הפיצול הפוליטי ההרסני וקיומו של צבא ממלכתי אחיד הכפוף לסמכותה הבלתי-מחולקת של ממשלת ישראל; את הגדרתה וכיבודה של 'פשרה' או הסכמה לאומית בשאלות המתייחסות למישרה החברתי של המדינה — דר-קיום של יוזמה פרטית ושיתופית;³⁵ ואת שאלת היחסים שבין דתיים וחילוניים — היענות לצורכי האינטגרציה האולטימטיביים של דתיים בחברה הישראלית ובמוסדות המימשל מצד אחד, והתנגדות לכל נסיון להפיכת ישראל למדינה תאוקרטית מצד שני. החתימה המתמדת לזיהוי האינטרס הכללי והשגתו מעניקה משמעות עקרונית להכרעות מדיניות; ואילו חיפושי הדרך ליישב בין מטרות לאומיות ובין אפשרות הגשמתן מעניקים להכרעות אלו משמעות פרגמטית. במירוץ הזמן ההיסטורי או בכריה שבין אפשרות השתלטותה של התנועה הציונית על ארץ-ישראל כולה ובין אפשרות הקמתה של מדינה יהודית אלתר — העדיף בן-גוריון את האחרונה והשלים עם תכנית החלוקה. כראש ממשלה וכשר בטחון קיבל בן-גוריון הכרעות קשות ונועזות, כראש וראשונה לגבי מבצע קדש. אולם הוא גם ידע להכריע על נסיגה מהירה מסיני, לדחות או להחליט נגד ביצוע פעולות צבאיות בגלל קיומן של נסיבות מאיימות, או בשל החלטתו למקד את המאמצים

31 במועצת מפא"י מיום 16 בספטמבר 1954.

32 התוספת לסעיף 4 בחוק יסוד הכנסת התקבלה בעת אישורו על-ידי הכנסת ב-12 בפברואר 1958, על-ידי רוב מצומצם של 58 נגד 56 בלבד.

33 החששות שנוותרו בהנהגת מפא"י מפני שינוי שיטת הבחירות והספקות לגבי שיטת הבחירות האזוריות, נחשפו בעת הדיונים על תביעת 'אחדות העבודה' להקפיא את מחויבותה של מפא"י לשינוי שיטת הבחירות כתנאי להקמת המערך ב-1965. ראה ינאי (לעיל, הערה 13), עמ' 71-73.

34 נכונותו העקרונית המאוחרת של ה'ליכוד' (עם תנועת ה'חרות') לבחון אפשרות של שינוי השיטה ועמדתה של מפלגת העבודה (עם 'אחדות העבודה' לשעבר) בזכות שינוי שיטת הבחירות לכנסת תומכות בטענה זו.

35 בן-גוריון, חזון ודרך, ג, עמ' 56-57, 134.

הלאומיים בקליטת העלייה החדשה ובפיתוח ההתיישבות, שנראו בעיניו כחשובים יותר לקיומה והתפתחותה של המדינה.³⁶

בקביעת מדיניות החוץ סבר בן-גוריון, כי יש להתנתק מגישה אידיאולוגית חרף-ציונית, כמו הגישה המרכסיסטית-לניניסטית שצידדה בעמדותיה של ברית-המועצות ו'עולם המהפכה' בשיאה של המלחמה הקרה בין הגושים, בראשית שנות החמישים, והתנגדה לקבלת מלווה אמריקני, שהיה חיוני לפיתוח הארץ ולהידוק היחסים עם ארצות-הברית. הוא גם התנגד לגישה אידיאולוגית בלעדית המסרבת להביא בחשבון את הנסיבות המשתנות בעולם ואת צרכיה הכלכליים של מדינת ישראל, כמו עמדת הביקורת על הסכם השילומים עם גרמניה. בן-גוריון האמין, כי לגרמניה האחרת, שלאחר המלחמה, נכון מקום מרכזי בקהיליה האירופית המתגבשת, וכי אסור לוותר על קשר עמה; אך בעיקר אסור לוותר על האפשרות להחזיר חלק מהרכוש היהודי שנגזל בידי הנאצים, הדרוש עתה כדי לבנות את מדינת ישראל, כיתם של פליטי השואה. בהתנגשות שבין שיקולי עבר ובין שיקולי עתיד, בין נקם וחרם ובין פיצוי ופיוס, גברו אצל בן-גוריון אלה האחרונים. צורכי מדינת ישראל הנאבקות על יכולת קיומה והחרדה לעתידה היוו בעיניו שיקול מכריע בקביעת מדיניות החוץ והבטחון.

בעוד שמבחינה קונסטיטוציונית בן-גוריון עמד על כך, כי ריבונותה של המדינה וסמכותה ממשלתה החוקית אינן משמשות יותר, מיד לאחר שהוקמו, נושא לגיטימי למשא-ומתן ופשרה, הרי שמן הבחינה ההיסטורית הוא היה סבור, כי תהליך הקמתה של מדינת ישראל יושלם רק כאשר יחזיר בה מספר גדול יותר של יהודים (חמישה מיליון); כלומר, עתידה של מדינת ישראל יובטח רק כאשר ייווצר מיפגש חיובי בין המימד התחוקתי החדש (ריבונות ממלכתית שלמה ותקינה) ובין המימד הכמותי של קיבוץ גלויות.

העדפת האינטרס הלאומי איננה מבטלת את הלגיטימיות שבהתארגנות פוליטית ומעמדית חלקית; היא אך קובעת יעדים לאומיים להתארגנות כזאת. זו היתה תמצית השקפתו של בן-גוריון בדבר המעבר הדרוש ממעמד לעם. הוא לא טען לביטול ההגדרה המעמדית של תנועת הפועלים או לביטול מוסדותיה, אלא להזדהות שלמה עם האינטרס הלאומי, אשר היתה דרושה כדי להקים את המדינה ודרושה עדיין כדי לקיים את אופיה הציוני. הוא הציג הזדהות זו כמבחן עיקרי עבור כל כוח פוליטי החותר להנהגת התנועה הציונית, ומאוחר יותר — להנהגת מדינת ישראל.³⁷ 'האופי הציוני של המדינה היהודית', כתב בן-גוריון ב-1937, 'יובטח בה במידה שהשלטון במדינה ישען בעיקרו על הכוחות הציבוריים המזהים את האינטרסים שלהם עם האינטרסים ההיסטוריים של האומה ומעמידים עצמם בלא תנאי ושיוור לשרות ההגשמה הציונית'.³⁸

בן-גוריון ביקש להנהיג ולחנך את תנועת הפועלים להיות כוח ציבורי כזה באורח מתמיד. תנועה

36 לפי דברי משה דיין, בנאומיו ב'במה לביורום מדיניים וחברתיים' ב-26 במאי 1979 וב-24 באוקטובר 1980, בן-גוריון חזר בו ב-1955 מהסכמתו לכצע פעולה צבאית לפתיחת מיצרי אילת; לעומת זאת, במבצע 'קדש' שינה את עמדתו השלילית המוקדמת לגבי כיבוש רצועת-עזה. נ' ינאי (עורך), נאומי משה דיין בבמה לביורום מדיניים וחברתיים. עומד להתפרסם בהוצאת המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה.

37 המבחן הממלכתי הוא גם מבחן הכוח או היכולת להתלכד כדי להגיע לעמדת הנהגה. משום כך 'אחדות העבודה' ומפא"י היו מפלגות ממלכתיות בעיניו. ראה: ש' טבת, קנאת דוד: בן-גוריון איש המרות, ירושלים 1980, עמ' 493-494.

38 ד' בן-גוריון, במערכה, א, תל-אביב תשט"ו, עמ' 282.

התפיסה הממלכתית של בן-גוריון

זו נראתה בעיניו כ'גרעין ודיוקן העתיד של עם עברי חדש',³⁹ וכנושא העיקרי של הגשמת הצינונות בארץ. הגדרות אלו קרובות לתפיסות היסטוריות מהפכניות בדבר הזיהוי המבוקש או הנטען שבו מעמד ובין עם ('המעמד השלישי' או הפרולטארי). הן ודאי מתיישבות עם הגדרתו של חוקר המפלגות, מוריס דוברג'ר, את המפלגה הדומינאנטית, אשר מעבר ליתרונה הכמותי על-פני מתחרותיה, חייבת להזדהות עם האומה בכללותה, עם הדוקטרינות והרעיונות המרכזיים שלה, וסגנונה צריך להתאים לתקופתה.⁴⁰ בן-גוריון הנהיג את מפלגתו ואת הממשלות שעמד בראשן להגדרת עמדות ולקביעת נושאים ששימשו לאחר זמן בסיס להסכמה לאומית, למרות אופיים המשכרי בזמנם.

ממלכתיות מול יישוביות

כתפיסה הממלכתית באה לידי ביטוי מלא התגובה האידיאולוגית החיובית לא רק להקמת המדינה היהודית, אלא גם לאפשרות כינונה של מערכת פוליטית חדשה ולניתוקה מן המסורת וההסדרים שהיו מקובלים במערכת הפוליטית הקהילתית-יישובית. התפיסה הממלכתית, כשלעצמה, לא הציעה אידיאולוגיה חברתית שלמה, אלא רק אידיאולוגיית-מסגרת או בסיס להסכמה לאומית בדבר הפעלתה התקינה של המדינה ובדבר כינונה של דמוקרטיה בעלת משמעות וחיוניות כתוכה. המדינה, לפי תפיסת בן-גוריון, היא מסגרת ממלכתית, 'בה מתגלים העצמאות והרצון הקיבוצי וההיסטורי של כל אומה'.⁴¹ חסרונה הממושך של מסגרת מעין זו יצר מציאות אנומלית ומסוכנת עבור העם היהודי. לכן חידושה הפך תנאי הכרחי למאמצים לגאולת העם וגולת הכותרת שלהם. אולם המדינה בעצמה היא רק כלי, אמצעי להשגת הגאולה, ולא הגאולה עצמה.

המדינה היא מכשיר רב-עוצמה להגשמתה של אידיאולוגיה ציונית-חלוצית, אולם אין היא שוללת או עומדת מול מאמצים חלוציים-וולונטריים. יתירה מזו, המדינה — על-פי תפיסתו של בן-גוריון — העניקה למאמצים אלה הגדרה רלבנטית חדשה ואפשרויות של חינוך ופעולה, שלא היו מנת חלקם בעבר. נסיונו של בן-גוריון להגדיר מחדש וכאורח מורחב את מושג החלוציות ולנתקו מן התביעה לבלעדיות אידיאולוגית של התנועות החלוציות-יישוביות יצר מוקד נמשך של מתיחות בינו ובינו. מוקד זה לא רוכך, ואף חרף, בשל הזדקקותו התכופה של בן-גוריון לשימוש במושג החלוציות וייחוסו למערכת תפקידים ויעדים רחבה מזו שהוכרה על-ידי תנועות אלו בעבר. הביקורת של השמאל בתנועת העבודה על בן-גוריון ותפיסתו הממלכתית התחדדה וקיבלה משמעות פוליטית חריפה ומוגדרת לנוכח יוזמתו ונחישותו לשנות הסדרים יישוביים ולקבוע גבול תחוקתי ומוסדי קשוח בין מדינה ובין תנועה ומפלגה; צבא אחיד מול מטה ארצי נפרד של הפלמ"ח בצה"ל, חינוך ממלכתי מול זרם עובדים במישטר זרמים בחינוך, שירות-תעסוקה ממלכתי מול לשכת-עבודה בשליטת הסתדרות העובדים. מאוחר יותר, בסוף שנות החמישים, התגבשה בתוך מפא"י עמדת-ביקורת חדשה על התפיסה הממלכתית, אשר ביקשה להגן על מעמדה ועצמאותה של

39 ד' בן-גוריון, ממעמד לעם, תל-אביב 1974, עמ' 62.

40 M. Duverger, *Party Politics and Pressure Groups*, London 1972, p. 36

41 ד' בן-גוריון, כהילחם ישראל, תל-אביב תש"י, עמ' 197.

יהודים שונים ויהודים שונים שובנו את ארץ מצאן

בן-גוריון נואם בפני ילדי ירוחם

ההסתדרות ולהצביע על הסכנה שבאפשרות הסטייה האטטיסטית.⁴² ביקורת זאת לא היתה מנותקת ממאבקי הכוח בתוך המפלגה, בין 'צעירים' ל'ותיקים', שהגיעו אותו זמן לשיאם. ההתנגשות בין העמדה הממלכתית ובין העמדה התנועתית בתקופת כינונה של המדינה ניתנת להסבר באמצעות ההבחנה שערכו דן הורוביץ ומשה ליסק בין מושג הממלכתיות ומושג התנועתיות לצורך ניתוח עמדות הצדדים במחלוקת על פירוק מטה הפלמ"ח:

המושג 'ממלכתיות' התפרש כמבטא את קיומה של המדינה בכחינת מערכת מופשטת של תפקידים וכללי פעולה שיש להם קיום עצמאי והמשכי, ללא זיקה ישירה למסגרות תנועתיות או מפלגתיות, שנציגיהן מאיישים את עמדות המפתח בשלטון. לעומת זאת, הגישה התנועתית שמה את הדגש על קיום זיקה בין עמדת המנהיגות של תנועת העבודה

188

42 ראה: י' גוטהלף, 'אומה, חברה ומדינה בעולמה הרוחני של תנועת העבודה', עיונים, ה [ללא שנת הוצאה], עמ' 67-54. על טעמי הביקורת על הגישה הממלכתית ראה גם אבינרי, (לעיל, הערה 1), עמ' 234.

כשלטון ותוקף הלגיטימציה של השלטון מצידה. לשון אחרת, התפיסה הממלכתית ראתה את הלגיטימיות של השלטון כבלתי מותנית לחלוטין בגורמים הציבוריים המהווים את הנושא הפוליטי שלו, ואילו את התפיסה התנועתית ניתן היה לפרש כלגיטימציה על תנאי. משתי התפיסות היתה התפיסה הממלכתית מפורשת יותר ואילו המשמעויות מרחיקות הלכת של התפיסה התנועתית נשתמעו רק בעקיפין מתוך נימוקים של כמה מדובריה.⁴³ להבחנה זו אפשר להעניק משמעות רחבה יותר: בגישה התנועתית באה לידי ביטוי הרציונליזאציה או האידיאליזאציה של המסורת הפוליטית היישובית, מבחינת הארגון הפנימי, להבדיל מעובדת העדר הריבונות, אשר יצרה יחס של התניה לגיטימציה של המערכת החדשה; ואילו בגישה הממלכתית באה לידי ביטוי הרציונליזאציה או האידיאליזאציה של המערכת הפוליטית של המדינה והאפשרויות החדשות שנוצרו בה. כלומר, בגישה התנועתית התבטאה השאיפה להמשכיותם של מרכיבים חשובים במערכת היישובית, ואילו בגישה הממלכתית – השאיפה להתנתקות מדרכי ארגונה ותפקודה של מערכת זו.

מבחינה זאת, עומדת התפיסה הממלכתית, בהקשר היסטורי שבו היא הופיעה, מול התפיסה היישובית בכללותה, כולל המרכיב החלוצי המסורתי שבתוכה, או מול הנסיון להביא להמשכיותם של הסדרים פוליטיים יישוביים במסגרתה של מדינה ריבונית. בן-גוריון פעל להאיץ ולהעמיק את תהליך ההתנתקות מארבעה מאפיינים של החברה הפוליטית היישובית אשר כירסמו, לדעתו, בכושרה ובאופיה הממלכתי של מדינת ישראל: א. הסכמיות – התנייה של קבלת סמכותם של המוסדות הלאומיים בקיומו של הסכם מתחדש, בהבטחת ייצוג בהנהגה ובחלוקת תגמולים קואליציוניים. ב. פוליטיזאציה רחבה – 'עודף מפלגתיות ועודף מפלגות'; העדר קרתיחוס ברור בין מדינה ובין תנועה ומפלגה. ג. פיצול – העמקת הפיצול המפלגתי והחברתי מעבר לסביר ולמועיל בדמוקרטיה תחרותית תקינה, והעברתו גם לתחומים ומוסדות, כמו צבא וחינוך, המשמשים בסיס ליצירת זהות לאומית משותפת ואחדות לאומית בסיסית בחברה דמוקרטית. ד. יחסיות ללא הכרעה – קיום שיטת בחירות ומינוריים יחסית, המאפשרת את המשכיותו של הפיצול המיותר והמזיק ואת העמקתה של הפוליטיזאציה בחברה ובמערכת הפוליטית, ומונעת יצירתה של מפלגת-רוב ככנסת וכינונה של ממשלה יעילה ואחראית.

הגישה היישובית היתה מעוגנת במערכת חברתית ופוליטית מצליחה בתנאים של העדר ריבונות, אשר באורח טבעי יצרה לחצים להמשכיותם של הסדרים וציפיות שפותחו בתוכה. הגישה הממלכתית היתה מעוגנת באפשרות כינונה של מציאות פוליטית חדשה במישטר ריבוני בעל תוקף של חוק. שתי גישות אלו יצרו למעשה, אם כי לא בהגדרה אידיאולוגית שלמה, שתי מסורות פוליטיות חלופיות, הממשיכות להתנגש ביניהן, לפרקים ובאורח חלקי, בחיים הפוליטיים בישראל.